

ELÄIMET JA AFFEKTI — ETYMOLOGISIA HUOMIOITA

uten tunnettua, eläimennimitykset ja niihin liittyvä affekti olivat R. E. Nirville hyvin läheisiä tutkimuskohteita. Eniten Nirvi käsitteli sanastontutkimuksen näkökulmasta peto-, saalis- ja riistaeläimiä sekä koti- ja hyötyeläimiä. Valtaosa hänen käsittelemistään eläimennimityksistä kuului siis suhteellisen suurikokoisille eläimille, erityisesti sellaisille, joihin kansan uskomuksissa liittyi myös tabuja. Nämä tabukäsitykset ovat antaneet aihetta suurelle joukolle sanankiellosta johtuvia eufemismeja ja uudissanoja, ja Nirvin tutkimukset paljastavat suuren vaihtuvuuden saalis- ja petoeläinten sekä toisaalta tärkeiden kotieläinten nimityksissä ja muussa eläinten hyödyntämiseen liittyvässä sanastossa.¹

Itämerensuomalaisissa kielissä *repo* on ainoa varsinaisen peto- tai saaliseläimen vanha suomalais-ugrilainen nimitys, kun kaikki muut ovat vanhoja tai uusia lainoja tai johdoksia muista sanoista. Myös kotieläinten nimitykset ovat suomalais-ugrilaisessa katsannossa verraten nuoria: lainoja balttilaiselta taholta ovat esimerkiksi *härkä*, *vuohi* ja *vohla*, germaaniselta taholta muun muassa *lammas*, *kana* ja *nauta*, arjalaisia tai vielä vanhempia indoeurooppalaisia lainoja *mehiläinen*, *porsas* ja *uuhi*. Omaperäisiksi laskettavat — siis eivät ainakaan toistaiseksi lainoiksi osoitetut — kotieläinten nimitykset ulottuvat parhaimmillaan mordvaan saakka (*lehmä*, *sika*). (Häkkinen 1990; SSA.)

¹ Kirjoitus on täydennetty versio R. E. Nirvin syntymän satavuotismuistoksi järjestetyssä seminaarissa pitämästäni samannimisestä esitelmästä. Kiitän kirjoitusta kommentoineita nimettömiä esilukijoita ansiokkaista huomioista ja parannusehdotuksista.

Tässä esityksessäni pyrin luomaan näkökulman siihen, miten affekti näkyy suomen kielen pienimpiin eläimiin liittyvässä sanastossa, erityisesti tämän sanaston vanhimmassa osuudessa, perintösanoissa (termi, jota Petri Kallio (2006: 7) on meille fennougristeille suosittanut). Kysymys on suomalais-ugrilaisesta ja historiallisen fonologian näkökulmasta kiintoisa. Katsaukseni aineisto on koottu Uralisches etymologisches Wörterbuch -teoksesta (UEW). Korpus sisältää kyseisen sanakirjan kaikki niin sanotut varmat etymologiat eli ne, joita ei ole sana-artikkelitasolla asetettu kyseenalaisiksi². Näitä kaikkia luonnehtivat ainakin jossain määrin kattava levikki, äänteellisesti ainakin pääosin säännönmukaiset vastinesarjat ja yhtenäinen merkitys. Vaikka levikki on yksi varmuuskriteereistä, voi kaksikin kieltä riittää levikiksi, jos äänneasu ja merkitys sopivat toisiinsa täsmällisesti. Kyseisen sähköisen korpuksen olen koonnut aikanaan lähinnä opetustarkoituksiin ja olen ryhmitellyt sitä monella tavoin, esimerkiksi sanaluokan ja semantiikan mukaan. Tätä tarkoitusta varten olen poiminut sieltä nyt käsiteltävän kokoelman eläinten nimityksiä. Kattavan semanttisen luokittelun UEW:n varmojen etymologioiden aineistosta on julkaissut Kaisa Häkkinen (2001). Lähisukukielten sanoja esittelen tässä artikkelissa lähinnä siinä muodossa kuin ne esiintyvät Suomen sanojen alkuperä -teoksessa (SSA).

AFFEKTIN SUHDE ETYMOLOGIAAN

Miten affekti on ymmärrettävä etymologisia päätelmiä motivoivana tekijänä? Affekti liittyy läheisesti sellaisiin etymologisessa tutkimuksessa viljeltyihin käsitteisiin kuin ekspressiivisyys ja deskriptiivisyys. Maija Länsimäki on puhunut käsitteen affektista: käsite, johon liittyy tunnelataus, saa herkästi runsaasti nimityksiä, jotka ovat perinteisen terminologian mukaisesti luokiteltavissa deskriptiivisiksi ja alkuperältään ekspressiivisiksi (Länsimäki 1975: 276). Kuten Janne Saarikivikin (2006: 120) on hiljakkoin ehdottanut, ei deskriptiivisyys-termiä kannattaisi sanojen etymologisen, alkuperän tutkimuksen yhteydessä käyttää lainkaan. Tässä hän on oikeassa. Hän kuitenkin sisällyttää deskriptiivisyyden luonnehdintaansa paljon sellaista, jota itse nimittäisin nimenomaan ekspressiivisyydeksi. Ekspressiivisyys on siis, Länsimäen tavoin, määriteltävissä etymologiseksi käsitteeksi, sanojen alkuperän motivaatioksi siinä kuin puhtaampikin äänteellinen motivaatio, joka tuottaa onomatopoeettisia sanoja. Molempiin liittyy etymologisena mekanismina äännesymboliikka, ekspressiivisillä sanoilla konventionaalinen ja onomatopoeettisilla sanoilla imitatiivinen äännesymboliikka (äännesymboliikan lajeista ks. Hinton ym. 1994).

Etymologisessa tutkimuksessa affekti on taustatekijä, joka aiheuttaa ekspressiivisanojen käyttönä ja niissä ilmenevänä osittain säännöttömänä, osittain säännöllisenä äänteellisenä vaihteluna ilmenevää sanaston uusiutumista. Affektihan on tunnereaktio, joka samoja sanoja sellaisenaan toistettaessa hälvenee, ja pystyäkseen ylläpitämään sanan tarkoitteeseen

² UEW:n sana-artikkeleista monet ovat toimituksenkin mielestä kantakieleen palautuvina etymologioina epävarmoja, eivätkä niissä esitetyt vastinesarjat täytä äänteellisiä tai levikkiin perustuvia kriteerejä. Usein juuri kovin harvavalekkiset sanat on jätetty epävarmojen luokkaan. Suuri osa näistä epävarmoista rinnastuksista olisi suoralta kädeltä hylättäviä. Toisinaan ihmettelee, miksi niitä on kirjassa mukana niinkin suuri joukko. Typografisesti tällaiset artikkelit erottuvat (vaikkakin huonosti) siten, että niiden otsikkona olevaa rekonstruktioita ei ole painettu lihavalla, toisin kuin varmoina pidettyjen etymologioiden.

liittyvää affektia kielenpuhujan on aika ajoin käytettävä kielessä olevia variaation keinoja — ehkä jopa otettava käyttöön uusia —, jotta sanaa luonnehtiva ekspressiivisyys ei katoaisi. Affekti ilmenee sanastossa, etymologisesti katsoen, lähinnä seuraavilla tavoilla:

1. Jos puhutaan sanojen alkuperästä, siis kysymyksenä siitä, mistä sanat ovat tulleet eikä pelkästään niiden levikin kautta määriteltävänä ikänä, voidaan olettaa, että affekti aiheuttaa tai ainakin edesauttaa äänteellistä motivaatiota sanojen syntymekanismissa. Kun eläimistä puhutaan, tämä koskee erityisesti linnunnimiä. Äänteellinen motivaatio, onomatopoesis, tarkoittaa siis äänen jäljittelyä (imitatiivinen äännesymboliikka). Sellaiset sanat kuin *nukkua*, *nykiä* tai *löyhkä* eivät siis voi olla äänteellisesti motivoituja (vrt. Saarikivi 2006: 121 ja alempana kohta 4), sen sijaan (*kivi*)*tasku*, *kajava* ja *tiltalti* ovat, ja jos hiirtä kutsuttaisiin nimellä **vinku* tai **piippiari*, niin voisi muunkin kuin linnun nimi olla äänteellisesti motivoitu.
2. Affekti aiheuttaa edellä mainitusta tunnereaktion haalistumisesta johtuvaa runsasta äänteellistä variaatiota. Tästä puolestaan seuraa epäsäännöllistä äännekehitystä, joka on aiheuttanut etymologeille monia harmaita hiuksia. Useinhan tähänkin ilmiöön on viitattu deskriptiivisyytenä, mutta mistään äänneasulla kuvailusta saati äänteellisestä motivaatiosta sanan alkuperän selityksenä ei tässä ole kysymys.
3. Ainakin suomessa ja yleisemmin itämerensuomalaisissa kielissä näyttää yksi affektin aiheuttamia ilmiöitä olevan sanoissa näkyvä derivaation runsaus. Toisin sanoen sisällöltään affektiivisissa sanoissa näyttäisi suosittavan johdoksia perussanojen sijaan. Johtaminen on tietysti myös erinomainen variointikeino (hieno kokoelma affektisia johdoksia on Maija Länsimäellä 1987: 231–). Jos tätä näkökulmaa projisoidaan varhaisempiin kantakielten rekonstruktioihin, niin osa vartaloiden epäsäännöllistä variaatiota saattaakin itse asiassa selittyä hämärtyneinä johdoksina.
4. Affekti aiheuttaa myös ekspressiivisen sananjohdon keinojen käyttöä. Ekspressiivinen sananjohdo poikkeaa mekanismeiltaan hieman neutraalien sanojen derivaatiosta, ja se on ainakin laajemman materiaalin perusteella osoitettavissa yhdeksi keinoksi liittää toisiinsa niitä sanoja, joita esimerkiksi SSA on kutsunut deskriptiivisiksi sillä perusteella, että semanttisesti läheiset sanat vetävät toisiaan puoleensa myös äänteellisesti. Nämä sanat edustavat konventionaalista äännesymboliikkaa, jossa konventionaalisia äänneyhdistelmiä käytetään hyväksi ekspressiivisessä sananjohdossa ja sananmuodostuksen runkona puolestaan käytetään sanahahmoja ja -muotteja, suffiksinvaihtoa ja perinteisiä johdinaineiksia.
5. Lopuksi affekti aiheuttaa myös varsinaista sanankieltoa eli semanttisesti affektisen sanan korvautumista kokonaan toisella sanalla. Alkuperältään molemmat voivat olla hyvinkin neutraaleja ja vailla mitään ekspressiivisyyden tunnusmerkkejä (kuten *karhu* ja *mesikämmen*).

Viidettä kohtaa lukuun ottamatta näiden tekijöiden perusteella voidaan todeta, että affektin ilmentyminen sanastossa on hyvin pitkälti onomatopoeettisten ja ekspressiivisten sanojen käyttöä, ja näissä sanoissa ilmenee runsaasti derivaatiota, sanamuottien käyttöä ja variaatiota. Affekti ja ekspressiivisyys kietoutuvat siis toisiinsa siten, että ekspressiivinen sananmuodostus sanan syntymekanismina on hyväksyttävissä, jos sen ilmaisema käsite on luonteeltaan affektinen. Pienet eläimet erityisesti suomalais-ugrilaisella (aika)tasolla

ovat affektisia ennen kaikkea niiden aiheuttaman kiusan takia: monet niistä ovat ihmisten ja hyötyeläinten elämää hankaloittavia loiseläimiä.

Ekspressiivinen sananmuodostus toimii niin, että suositaan äännesymboliikkaa, kuitenkin enemmän konventionaalista kuin imitatiivista, affektin haalistumista ehkäistään äänteellisellä variaatiolla ja sananmuodostuksen keinoina suositaan korrelaatiojohtoa (juuria tai tyviä; Länsimäki 1987) ilman selvää kantasanaa (*leyhyä, leyhähtää, löyhyä, löyhkä; solista, soljua, solahtaa*), suffiksinvaihtoa (*roju ~ roina, hereä ~ herkkä, sileä ~ silava ~ silkka*; Nikkilä 1998), tilkkeitä (*soljua* (vrt. *solista*), *löyhkä* (vrt. *löyhyä*), *purskah-taa* (vrt. *pursuta*)³), sanamuotteja ja sarjoja (*lutussa, rutussa, mutussa ~ lytyssä, rytyssä, mytyssä*; Onikki-Rantajääskö 2001: 153–). Oikeastaan suffiksinvaihto ja korrelaatiojohto ovat saman periaatteen ilmentymiä, jos korrelaatiojohtamiseen liitetään tilkkeiden käyttö. Yhteistä molemmille on se, että varsinaista kantasanaa ei ole, ja sen sijaan esiintyy konventionaalinen äännesymboli, johon liittyy suffiksi ja symbolin ja suffiksin väliin tilke, jos sanahahmo sitä kaipaa.

ISOT JA PIENET ELÄIMET SUOMALAIS-UGRILAISESSA AINEISTOSSA

Isojen ja pienten eläinten ero näkyy suomalais-ugrilaisessa perspektiivissä ennen kaikkea siinä, että pienten eläinten nimityksiä on suomalais-ugrilaisessa yhteissanastossa selvästi enemmän kuin isojen eläinten nimityksiä. Tässä tapauksessa raja on niinkin matalalla kuin hiiren ja siilin välissä, joista edellinen lasketaan tässä tutkimuksessa vielä pieneksi mutta jälkimmäinen isoksi. Tämän eronteon mukaan isojen eläinten nimityksiä on 12 ja pienten 16. Jos raja vedetäänjäniksen ja ketun väliin, niin isoja eläimiä jää enää 6 ja pienten määrä nousee 22:een. Jos taas isoiksi lasketaan kaikki muut paitsi hyönteiset, muurahaiset ja madot, pääsevät »isot», sisiliskosta poroon, voitolle lukemin 16–13. Näissä määrissä ei ole mukana lintujen nimityksiä. Niitä palautetaan varhaisimpiin kantakielivaiheisiin 19; näistä linnuista suurin on kurki ja pienimpiä pikkulinnut, kuten västäräkki ja pääsky. Kalan nimityksiä on yleisnimen *kala* lisäksi 5 (joista suomessa ovat tallella *säkiä* ja *särki*).

Siihen, että isojen eläinten nimityksiä on vähän ja todella isojen eläinten nimityksiä todella vähän (4 poron tai peuran nimitystä sekä 'susi' ja 'kettu'), voidaan varmaan-kin katsoa syyksi ennen kaikkea sanankiellet eli se, että isojen eläinten nimitykset ovat vaihtuneet kaikissa suomalais-ugrilaisissa kielissä useaan otteeseen. On tietysti otettava huomioon myös se, että isoja nisäkkäitä on lajimäärään nähden huomattavan paljon vähemmän kuin pikkueläimiä. Toisaalta isot eläimet on helpompi yksilöidä, ja niiden nimeäminen biologisen lajin mukaan on perustellumpaa kuin vaikkapa hyönteisten, joista monet muistuttavat suuresti toisiaan.

Sanakieltoja ja niiden aiheuttamaa sanaston vaihtumista itämerensuomessa osoittavat vaikkapa suomen sanat *susi* ja *kettu*, joista ensin mainittu lienee lainasana (vrt. latv. *suntene* 'iso koira' y.m.; Koivulehto 1983: 118–119) ja jälkimmäinen eufemistinen johdos nahkaa

³ Termiä *tilke* on käyttänyt Mauno Koski (1983: 14, 337) sellaisista sanan tavulukua lisäävistä semanttisesti tyhjiä konsonanttiaineksista kuin esimerkiksi *h* sanoissa *kuuhut* ja *yöhyt*. Se sopii erinomaisesti myös ekspressiivisen sananjohdon semanttisesti tyhjien konsonanttiainesten nimitykseksi.

merkitsevistä sanasta (*kesi* 'nahka' → *kettää* → *kettu*; esim. Nirvi 1944: 123–). Tämä onkin lähes ainoa affektin ilmentymä näissä sanoissa. Suomessa niistä monellakaan ei ole jatkajaa. Ainokaisia edelleen kielessä yleisesti käytössä olevia sanoja ovat *kyy* (ei järin iso eläin sekään), *siili* ja *repo*. Näistä *kyy* on ainoa, joka on säilynyt johtamattomana perussanana suomessa aikojen halki. *Repo* on suomessa johdos, kuten sanan loppuvokaalista näkyy. Sanavartalosta on muualla kielikunnassa muunkinlaisia johdoksia, esimerkiksi unkarin molemmat variantit *ravasz* ja *róka*. Sana *siili* on ollut, ehkä *revon* tavoin, johdos jo kantakielessä, sillä kaikki sen säilyneet esiintymät viittaavat alkuaan kolmitavuiseen sanahahmoon. Siiliin liittyä sekin kiinnostava seikka, että vaikka sana on ikivanha, ei itse eläintä ole Suomen alueella tavattu ennen 1800-lukua, jolloin niitä tietävästi tuotiin Virosta. Sanakin lienee siis suomessa itse asiassa nuori virolainen lainasana eikä varsinaisesti kuulu suomen vanhimpiin sanastokerrostumiin.

Neljäs »ison» eläimen suomalais-ugrilainen nimitys on *Nokian* nimessä piilotteleva *nois* : *nokiin* 'soopeli', joka sekin on jo kantakielestä periytyvä kolmitavuinen johdos, sinänsä hyvin moniaalla säilynyt. Yksi sanoista kuvastaa suomessa mahdollisesti affektiivisille sanoille ominaista äänteellistä epäsäännöllisyyttä. Tämä on sana *poro*, sikäli kuin se kuuluu etymologisesti yhteen saamen sanan *boazu* ja tämän vastineiden kanssa. Sanan pitäisi suomessa olla asussa **poto* (saamen perusteella suomalais-ugrilaisen kantakielen rekonstruktio on **počo*). Äänteellistä epäsäännöllisyyttä suomessa ei kylläkään ole selitetty affektilla, vaan yleisemmin, silloin kun on selitetty, äänteellisen läheisyyden tavoitteluna saman merkityskentän sanaan *peura* (**petra*; esim. SKES s.v. *peura*, jossa mainitaan myös eufemismin mahdollisuus; SSA). Kontaminaatioselitys lieneekin oikea tulkinta. Isojen eläinten nimityksissä ei erityisesti tule esiin yllä esiteltäviä, äänteellisenä variaationa näkyviä affektin ilmentymiä. Useimmat esiintyvät edelleen perussanoinkin monissa kielissä.

Yli puolet ensimmäisen jaottelun mukaisista isojen eläinten nimityksistä on siis sellaisia, joilla ei ole jatkajia suomessa. Nämä ovat (UEW:n mukaan)

kunta 'peura'. Sanan palautuminen uralilaiseen kantakieleen on UEW:n mukaan samojedivastineiden epävarmuuden takia epävarmaa⁴. Tähän sanaperheeseen kuuluvat UEW:n mukaan saamen (P) *goddi* 'peura', mansin (E) *konkā* 'poro' sekä enetsin *kere*' (UEW s. 206). Näistä mansin ja enetsin sanat ovat johdoksia, saamen sana on perussana. UEW ehdottaa myös, että kyseessä voisi olla vanha euraasialainen kulkusana, koska vertauskohtia on esitetty myös muista Siperian kielistä.

lujä 'näätä; Mustela martes' on sana, jonka levikki rajoittuu mansiin (*lojsa*, 1800-luvun tieto ilm. etelämurteen alueelta), samojedikieliin (selkupin *loqa*, kamassin *luj* 'kettu') ja Euroopan puolella mariin (*lāj* 'näätä') (UEW s. 252). Selkupin ja mansin sanat ovat johdoksia, kamassin ja marin perussanoja. Sinänsä merkitysero 'näätä' ~ 'kettu' tekee rinnastuksen hyvin epävarmaksi, vaikka se UEW:ssa onkin merkitty varmaksi.

⁴ Rajaa suomalais-ugrilaisen ja uralilaisen rekonstruktiotason välillä ei nykyisin, ainakaan Suomessa, pidetä menetelmällisesti perusteltuna. Kantakielen levikkikriteerinäkin samojedin tietojen puuttuminen tai löytyminen on liian sattumanvarainen tullakseen vakavasti huomioon otetuksi.

- ńoma(-lɜ)** 'jänis' on jo kantakielen aikainen kolmitavu ja sikäli tulkittavissa ikivanhaksi johdokseksi. Tähän sanueeseen kuuluvat monien kielten neutraalit jäniksen nimitykset (unkarin *nyúl*, pohjoissaamen *njoammil*, ersän *numolo*, nenetsin *ńáwa*). Kyseessä on yksi harvoista äänteellisesti, semanttisesti ja riittävän laajan levikin perusteella moitteettomista etymologioista eläimennimien joukossa.
- pojta** 'kärppä' esiintyy vain saamelais- (pohjoissaamen *buojdda*) ja samojedikielissä (nenetsin *píje*) (UEW s. 390). Saamessa sana taipuu kolmitavuna ja on siten johdos; sen rekonstruktio suomalais-saamelaisella tasolla olisi **pojtek*.
- śarta** 'hirvi; poro' on levikiltään edellisiä laajempi. Siperian puolella sitä edustavat nenetsin *siraj*, hantin (P) *sürti* ja mansin (P) *surti* 'vuoden vanha poronvasa', jotka ovat kaikki johdoksia, ja Euroopan puolella ersän *śardo* ja (niitty)marin *śardā* 'hirvi', jotka puolestaan ovat johtamattomia (UEW s. 464).
- śurme** 'villieläin' esiintyy monissa merkityksissä: itäsaamessa 'susi; piru' (Kld *ćirm*), marissa 'ilves' (itämarin *śurmanye*), hantissa 'eläin; kärppä; lumikko; näätä' (sananalkuisen konsonantin puolesta epäsäännöllinen *śuram*) ja samojedikielissä 'peto, villieläin, susi' (nenetsin *sārmik*) (UEW s. 490). Merkityserot ja osin epäodotuksenmukaiset äänne-edustukset tekevät etymologian varsin epävarmaksi.
- wälɜ (wädɜ)** 'jokin isohko eläin'. Sanueen ytimen muodostavat permiläisten kielten hevosta merkitsevä komin *vəl* ja udmurtin *val* sekä hantin (itämurteen) *weli* 'poro' (UEW s. 563–564). Lisäksi sanueeseen on yhdistetty äänteellisesti tähän yhteyteen huomattavasti sopivia sanoja muun muassa mordvasta, marista ja saamesta.

PIENTEN ELÄINTEN NIMITYSTEN KEINOJA: PERHEYHTÄLÄISYYS

Viimeaikaisissa deskriptiivisten (Mikone 2002) ja ekspressiivisten (Jarva 2003) sanojen tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota perheyhtäläisyyden suosimiseen näille sanoille tyypillisenä sananmuodostuskeinona. Äänteellinen motivaatio näyttäytyykin pienimpien eläinten nimityksissä suomalais-ugrilaisella tasolla nimenomaan näin. Pienten eläinten nimityksiä ei siis missään tapauksessa voi pitää deskriptiivisinä siinä mielessä, että tarkoitettaisiin varsinaista imitatiivista äännesymboliikkaa, toisin sanoen että sanojen äänneasu jollakin tavalla kuvastaisi tarkoitettaan. Tässä mielessä äänteellisesti motivoituja voivat olla vain onomatopoeettiset linnunnimet. Jos halutaan käyttää termiä »deskriptiivisyys» ja se ymmärretään sananmuodostuksen keinoksi, jossa hyödynnetään perheyhtäläisyyttä, toisin sanoen äänteellisesti ja rakenteellisesti samankaltaisten sanojen käyttöä toisilleen läheisistä ja merkitykseltään affektiivisistä käsitteistä, voidaan pienimpien eläinten nimityksiä pitääkin deskriptiivisinä.

Suomalais-ugrilaisen kantakielen tasolla tämä näkyy muun muassa niin, että suhteessa muuhun sanastoon verrattoman yleinen sanahahmo pienimpien eläinten nimityksissä sisältää nasaalin ja affrikaatan yhtymän keskuskonsonantistossa. Affektilla selittyvää äänteellistä variaatiota nämä sanat osoittavat ensinnäkin sikäli, että osassa kielistä yhtymän

▷

tilalla näyttäisi olleen useissa sanoissa affrikaatta yksinään. Tällaisia sanoja on kaikkiaan 16:sta pienen eläimen nimityksestä peräti 6 (rekonstruktioit ovat välimerkkeineen UEW:n mukaisia, toisin sanoen lähteessä käytetään toisinaan aaltoviivaa, toisinaan sulkeisiin sijoitettua vaihtoehtoista rekonstruktio mahdollisuutta, joissakin, ehkä hankalimmissa tapauksissa, molempia):

- čoŋča ~ čoča* 'kirppu' (sm *sonsar*, md *čičav*, marin *šuršo*, hantin *čunč*, mansin *šonš*, *sus*; UEW s. 39)
- kunčэ (kučэ)* 'loismato' (marin *kučə*, hantin *χučə, χunč*, mansin *kunš, χūnš*, merkitys kaikilla lähinnä 'lapamato'; UEW s. 205)
- kuńčэ ~ kučэ* 'muurahainen' (sm *kusiainen*, komin *kod'zul*, udmurtin *kud'zil'i*, mansin (L) *kuńš (-kəšəj)*; UEW s. 209)
- ləńčэ* 'kärpänen, paarma' (komin *ləd'z*, udmurtin *lud'z* 'paarma', unk *légy* 'kärpänen'; UEW s. 256)
- omča* 'hyönteinen, kuoriainen' (ersän *uńža(ka)* 'kuoriainen', nenetsin *γān* 'täi', enetsin *addu*, nganasanin *γomtuy*, selkupin *unču* id.; UEW s. 338)
- səŋčэ (səŋčэ-lэ) ~ səčэ (səčэ-lэ)* (sm *sisilisko* jne., ks. viereistä sivua), Juha Janhusen (1981) rekonstruktio, kantaauralin **conšj* on tehty komin ja kantasamojedin perusteella.

Äänteellisesti eniten toisiaan muistuttavilla sanoilla on hyvin selvästi eriytynyt merkitys, ja sikäli niitä ei ainakaan itsestään selvästi voida pitää alkuperänsä puolesta toistensa suoranaisina variantteina, vaan kysymys on nimenomaan perheyhtäläisyydestä.

Kirppua merkitsevän sanan edustaja suomessa on sana *sonsar*. Se edustaa siis nasaalista varianttia, mutta ei ole muuten aivan moitteeton äännehistorian esimerkki. Säännöllisesti kehittyneenä sen pitäisi olla joko asussa **sonta* tai **sota*; koska molemmat äänneaset ovat kielellä olleet käytössä, on epäsäännöllinen äännekehitys tältäkin osin ymmärrettävää. UEW:n selitys suomen *ns*-yhtymälle on sananalkuisen sibilantin assimiloiva vaikutus. Oikeastaan on teoriassa täysin mahdollista, että myös sana *sontainen* on vartaloltaan tämän hyönteisen nimityksen jatka. Sehän esiintyy yhdyssanassa *sittisontainen*, jonka määriteosa sisältää merkityksen 'lanta', joten kyseisen sanan motivaatio voisi pikemminkin olla 'lantakirppu' kuin 'lantalantainen'. Paralleeliksi sopii lisäksi yhdyssanaa *sittisontainen* vanhempi johdos *sittiäinen* (juuri 'lantaa' merkitsevästä sanasta *sitta* siis). Johdosten suosimista osoittavat suomen suffiksit *-r* (muodossa *sonsar*) ja hyönteisen tunnusmerkki *-iäinen* sekä karjalan (*tšontšoi*) ja lyydin (*tšondšoi*) suffiksi *-oi* (**-j*). Ersässäkin on johdin. Karjalan ja lyydin sanoissa heijastuu kiinnostava affrikaatio, joka on selkeästi kytköksissä sanan sisältämään affektiin. Myös etäsuokukielissä on epäsäännöllisyyttä, muun muassa marin sanan sisään tunkeutunut *-r-* (*šuršo*); perussanaa edustavat obinugrialaisten kielten sanat.

Loismatoa tarkoittavalla sanalla *kunčэ (kučэ)* ei ole suomessa edustusta. Sen sijaan äänteellisesti hyvin samankaltainen muurahaisen nimitys on suomen *kusiainen*-sanan lähtökohta. Sitä voidaan pitää jopa äänteellisesti säännöllisenä kantakielen asun jatka — joidenkin paralleelien nojalla jopa kummasta tahansa rekonstruoidusta variantista. Sana on sikäli kantakielen sanaksi erikoinen, että kantakielen homonyymejä — samalla sanansisäisellä variaatiolla — on peräti kolme: 'muurahainen', 'virtsa(ta)' ja 'tähti'. Polysemia voinee eräiden assosiaatioiden (muurahaisen eritteen (vrt. 'virtsa') tai eläimen lukuisuuden (vrt. 'tähti')) perusteella myös tulla kyseeseen. *Kusiainen* suomessa edustaa

affektin kannalta derivaation suosimista ja sisältää nimenomaan tuon tyypillisimmän hyönteisjohtimen *-iainen*.

Kärpistä tai paarmaa unkarissa ja permiläiskielissä tarkoittavaan sanaan on aikaisemmin yhdistetty myös suomen *lesiäinen*, joka tarkoittaa tupajumia (SKES:ssa myös *lestiäinen*, *lesinen* paitsi 'tupajumi' myös 'hapsenkatkiainen'). Yhdistelmä on asetettu kyseenalaiseksi äänteellisten ja semanttisten erojen takia. Toisaalta kuitenkin äänteelliset epäsäännöllisyydet ovat oheisten paralleelien nojalla pikemminkin odotuksenmukaisia. Tässä rinnastuksessa suomi ja unkari viittaisivat lähtömuotoon **leńci-* ja permiläiset kielet takavokaaliseen varianttiin (**luńci-*). Jos merkitysero hyväksytään, voidaan sanat huoletta rinnastaa. Sanan merkitykseen on voinut vaikuttaa se sanue, jonka osaksi SSA *lesiäisen* liittää: *lesiytyä* 'lahota (puu)' ~ ka *leskeytyä* 'kuivua niin että kuori irtoaa'.⁵

Sisiliskon nimessä on niin runsaasti variaatiota, että alkumuotoa on ollut vaikea rekonstruoida. Kuten edellä esitetystä listauksesta näkyy, niin UEW:n ja Juha Janhusen rekonstruktioit ovat hyvin erilaiset lähtien alkukonsonantista, joka Janhusella on affrikaatta ja UEW:ssa sibilantti. Kovaan affrikaattaan viittaa erityisesti samojedin edustus, ja myös komin vastineen (*čod'zul*) alkukonsonantti vastaa paremmin affrikaattaa kuin sibilanttia. Itämerensuomen valtaisan variaation (mm. sm *sisälisko*, *-lieska*, *sikalisko*, *sisarliusku*, ka *tšiziliusku*, ly ve *šizl'ik*, ink va *süsalikko*, vi *sisalik*, li *sižalikki*, SSA) takaa päästään kuitenkin lähinnä vatjan ja viron avulla pelkistettyyn kantasuomen muotoon **sisalikko* (← **sisal*). Suomeen on sanan varioivasta suffiksiosasta saatu kätevästi lohkaistuksi saurien sukunimi *lisko*. Itämerensuomen ja obinugrilaisten kielten (mansin *sosla* 'myytti-nen eläin', hantin *sosəl* 'sisilisko') sananalkuinen sibilantti näyttää alkuaan palataaliselta (ja oikeastaan nimenomaan palataaliselta s:ltä), kun taas samojedikielet (nenetsin *tānc*, nganasanin *tansu*, kamassin *tansə*) viittaavat kovaan affrikaattaan (ja komi itse asiassa palataaliseen affrikaattaan). Udmurtin *k-* sanan alussa (*kend'zal'i*) on aivan epäsäännöllinen eikä saamen kieltenkään perusteella pystytä päättelemään edes kantsaamen ensi tavun vokaalia (mm. pohjoissaamen *deaččalakkis*, uumajansaamen *diddtjol*). Affektin kannalta sana kuvastaa siis runsasta äänteellistä variaatiota kaikissa kielen vaiheissa sekä derivaation suosimista ja siinä erityisesti *l*-johtimen käyttöä jo suomalais-ugrilaisella tasolla. Yllättävää on lähinnä kamassin lähes (Janhusen mukaan) kantaauralin sanalta näyttävä kaikkia affektin piirteitä kaihtava äänteellisesti säännöllisesti kehittynyt *tansə*.

EKSPRESSIIVISTÄ SANANJOHTOA

Edellä esitellyn perheyhtäläisyyttä osoittavan sanaryhmän lisäksi suomalais-ugrilaiseen kantakieleen palautetaan seuraavat pienimpien eläinten nimitykset, joista viisi tavataan myös suomessa (*permu*, *saivar*, *hiiri*, *koi* ja *täi*). Käsitelen muista alla olevista tässä vain niitä, jotka jotenkin tuntuvat liittyvän näihin suomen sanoihin. Etymologioista kolme ensimmäistä jää tässä käsittelyssä jossain määrin irrallisiksi, vaille yhteyttä muuhun rekonstruoituun sanastoon.

⁵ Voin rehellisesti sanoa olevani vastuussa tästä ideasta, jonka siis nyt olen valmis hylkäämään SSA:ssa esitetystä muodosta.

- ćuyz (ćukz) ~ suyz (šukz)* 'jk mato' (komin ja udmurtin *ćej* »puumato», marin *š2γ2* id., hantin *soγ, sǎw*, (itä)mansin *sǎw*, unk *szú* 'jk puuta syövä mato'; UEW s. 41)
- l'əmz / δ'əmz* 'kärpänen t. hyttynen' (marin *ləm*, udmurtin *l'um* 'hyvin pieni kärpänen', mansin *l'əm-uj* 'hyttynen'; UEW s. 262)
- sǎp3 (šǎp3) t. täp3* 'orava' (mansin *tap (tapriš)*, selkupin *tǎpǎk*, ?unk *evet* 'orava'; UEW s. 436)
- perk3 (perkk3)* 'mato' (komin *perk* 'satiainen', mansin *pērǎk* '(vatsa)mato', unk *féreg* 'mato, hyönteinen; villieläin; rotta jne.'; UEW s. 373)
- perma* 'paarma, kärpäsen toukka' (sm *permu*, hantin *pīrəm* 'paarman toukka ihon alla', UEW s. 373)
- pǎl3* 'paarma' (hantin *peləm*, mansin *pǎləm*, nenetsin *pilū* 'paarma'; UEW s. 416)
- šajr3 ~ šir3* 'saivar; »täin poikanen»' (sm *saivar*, katso alemppaa)
- šije-re* 'hiiri' (sm *hiiri*, ks. alemppaa; UEW s. 500)
- koje ~ koja* 'koiperhonen; mato' (sm *koi*, saamen (kolta) *kuajě*, ersän *ki*, marin *kije*, komin *kej*, udmurtin ja hantin *kej*, mansin *kij* 'koi', UEW s. 167)
- täje* 'täi' (sm *täi*, pohjoissaamen *dihkki*, marin *ti*, komin *toj*, udmurtin *tej*, hantin (E, P) *tewtəm*, mansin (I) *töäχəm*, unk *tetű*; UEW s. 515)

Näistä kiinnittävät huomiota ensiksi suomen *permu*, hantin *pīrəm*, joka tarkoittaa paarman toukan aiheuttamaa ihopahkaa eläimen nahassa, sekä sille äänteellisesti läheinen unkarin *féreg* vastineineen, joiden merkitykset ovat laajalti erilaisiin kiusallisiin ja haitallisiin hyönteisiin liittyviä; joukossa on myös iho- ja loismadon nimityksiä. Nämä voisivat hyvinkin olla johdoksia samasta sellaisenaan todentamattomasta vartalosta tai pikemminkin, kuten rekonstruktio osoittavat, vanhoja ekspressiivisen sananjohdon tuotteita, joille tyypillistä on suffiksinvaihdon kaltainen korrelaatiojohto. Lisäksi tähän tekee mieli verrata UEW:n (s. 724) suomalais-volgalaiseen kantakielitasoon rekonstruoimaa paarman nimitystä, jota edustaa sm *paarma* yhdessä mordvalaisten (E *puromo*, M *purəm*) ja marin sanojen (niittymarin *pormo*) kanssa. Vokaalisuhteet tässä rinnastuksessa eivät ole keskenäänkään moitteettomat, ja suomen ensi tavun *-aa-* on joka tapauksessa sekundaari. Saamessa on lisäksi laajalevikkinen toisella suffiksilla (**-o*) johdettu paarmaa merkitsevä *boaru* (**poro!*). Vartaloaineksista saame ja mordva viittavat asuun **por-(ma/-o)*, suomi ja mari asuun **par-(ma)*.

Kaikki nämä sanat voisivat kuulua keskenään yhteen sillä perusteella, että ne kuvastavat ekspressiivistä sananjohtoa, suffiksinvaihtoa ryyditettynä affektin aiheuttamalla vokaalivariaatiolla. Kun merkitys on kaikilla kovin yhtenäinen, on epätodennäköistä pikemminkin se, että sanat olisivat kehittyneet vaikkapa äänteellisen motivaation pohjalta eri kielissä kokonaan toisistaan riippumatta — varsinkin, kun paarma on varsin kiusallinen pikkueläin ja ainakin ihopahkaa muodostaessaan aivan äänetön. Kovin kaukana samasta ryhmästä ei ole neljäskään paarman nimitys, jota edellisistä erottaa sanan keskellä *r*-konsonantin paikalla oleva *-l-* (hantin *peləm*). Sillekään ei ole pystytty määrittelemään rekonstruktion ensi tavun vokaalia.

Saivar 'täin muna' on itämerensuomessa affektiselle sanalle tyypillisesti kokenut huomattavaa äänteellistä variaatiota (sm ka ly ve *saivar*, lisäksi ka *tšaivoi*, veE *sairud*, va *saiver*, vi *saere* : *saereded*). Kantasuomalainen lähtökohta voidaan rekonstruoida parhaiten

etelävepsän ja viron perusteella, jolloin päästään asuun **saira* (vepsässä tämän deminutiivi **sairut* : *sairuen* ja virossa deverbaalilta nominilta näyttävä *saere* : *saerde*, **saire* : *sairteen*). Itämerensuomessa yleinen *saivar*-muoto lienee siis metateettinen **sairava* > **saivara* > *saivar(e)*. UEW:nkin toisena mahdollisena rekonstruktiona antama **širz* on useiden etäsukukielten sanan lähinnä kyseeseen tuleva lähtömuoto: tällaisesta selittyisivät permiläisten (komi *šeral*, udmurtti *šerel*) ja ugrilaisten kielten sanat (hantin (P) *seri*, mansin (P) *səri* 'kärpäsen muna'). Saivarta merkitsevät marin (*šarkeńće*) ja mordvan (E *šarko*) sanat palautuvat lähinnä ekspressiivisen sananjohdon menetelmin syntyneeseen johdokseen **šarka*.

Sana on esimerkki siitä, miten perussanan näköinen sana voidaan johtaa ekspressiiviselle pesyeelle yhteisestä äänneyhdistelmästä (konventionaalinen äännesymboliikka) liittämällä siihen tilke ja loppuvokaali. Sanalle saatu suomalais-ugrilainen (epätarkka) rekonstruktio puolestaan kietoutuu yhteen turkkilaisperäisen sanan kanssa, joka selvästi on unkarin *serke*-sanana takana. Yksinään jää vielä ihmeteltäväksi saamen *čivrrus* 'tän munat', joka edustaisi varhaiskantasuomen asua **šiirov(e)s* (tai **šiirok(k)s(e)-*, siis »suomen» ***šiiros* : *šiirokksen*). Tämän tarkka rekonstruointi ei ole mahdollista, mikä sinänsä jo osoittaa, että affektilla ja siten ekspressiivisellä sananmuodostuksella on ollut osansa sanan muotoutumisessa nykyiseen asuunsa. Siihen on varmaankin vaikuttanut paitsi SSA:n mainitsema *čivga* 'eläimen poikanen' myös affektinen verbi *čivrriidit* 'haista pahalle' ja adjektiivi *čivrra* : *čivrraga* 'pahan-, pistävänhajuinen' (rekonstruktio on kantasuomalaisen fonotaksin vastainen **šiikek* (suomen ***šiike* : *šiikeen*)).

TÄYSIN SÄÄNNÖNMUKAISTA KEHITYSTÄ — VAI ONKO SITTENKÄÄN?

Tästä onkin mukava siirtyä seuraavaan sanaan, joka on tuo oravan ohella pienimmistä eläimistä kookkaimman nimitys, *hiiri*. Sen asema suomalais-ugrilaisessa äännehistoriassa on pienen eläimen nimitykseksi poikkeuksellinen sikäli, että sana kaikkialla, missä se esiintyy, noudattaa poikkeuksetta kaikkia äännelakeja, ja näitä äännelakeja on vieläpä niin monta, että sana on oivallista opetusmateriaalia. Siinä näkyy sananalkuisen *suhu-s*:n monipuolinen edustus, ja näistä tällä äännteellä alkavista rekonstruktioista se onkin selvästi levikiltään kattavin ja »varmin» esimerkki; toiseksi siinä näkyy suomen kahden *i*:n välistä kadonneen *ʏ*:n edustus, jopa toisen tavun vokaali (yleensä redusoitunut), koska sana on jo kantakielen aikainen kolmitavu, siis perinteisen käsityksen mukaan johdos.

Etymologit ovat jo kauan sitten riemastuneet myös altailaisten kielten samannäköisistä sanoista: tunguusikieliin kuuluvissa nanaissa ja mantsussa, siis varsin kaukana Siperiassa, on täysin suomalais-ugrilaisen kantakielen asun mukainen sana, jonka merkitys on sama. Onpa näiden innoittamana vedetty mukaan kuvioon myös tsuvassin murmelia merkitsevä sana. Sani Alatalo (2004) on viimeksi huomauttanut siitä, että sanojen rinnastamisessa ei ole mitään mieltä, koska yhtäläisyydet ovat ajallisesti niinkin etäisissä kielissä kuin kantaauralissa ja nykytunguusissa, eikä (esi)tunguusissa ole koskaan puhuttu kantaauralin lähelläkään. Kyseessä täytyy siis olla sattuma.

Jos verrataan *hiirtä* edellä käsiteltyyn *saivareen*, onkin huomattavan epäjohdonmukaista, että saamen *hiirtä* merkitsevää sanaa *šnjierrá* ei yleensä ole hyväksytty mukaan

▷

suomalais-ugrilaiseen sanaperheeseen (Collinderin Fenno-Ugric vocabulary -teoksessa rinnastus on esitetty varovaisen kysymyksen muodossa; FUV s. 81). Saamen sana ei tietenkään näytä vanhalta, koska se alkaa konsonanttiyhtymällä ja lisäksi konsonantilla, joka periaatteessa on saamessa uusi (vanha *š* on kaikissa asemissa muuttunut *s*:ksi). Jos yhtymä hajotetaan, voidaan rekonstruoida **šVńeraj-* ja esittää se hypoteesi, että sanan sisältämä affekti on vaikuttanut poikkeukselliseen äänteelliseen kehitykseen: lähinnä niin, että konsonanttiyhtymä on syntynyt jo varhaisessa vaiheessa (ensitavun vokaalin kadottua) ja samalla **šŷ- > šń-* on saanut affektin myötä ekspressiivisen luonteen, joka sillä on myös nykyisessä pohjoissaamessa. Se on siis tavallaan muuttunut fonesteemiksi.

Suuri osa pohjoissaamen *š*:llä alkavista sanoista on ekspressiivisiä (merkityksestä ja johtosuhteista päätellen) ja alkaa lisäksi konsonanttiyhtymällä. Hypoteesin, jonka mukaan saamen ja muiden suomalais-ugrilaisten kielten hiirtä merkitsevät sanat ovat samaa alkuperää, mahdollinen paikkansapitävyys on vähintään yhtä todennäköistä kuin se, että saamen *čivrrus* kuuluu *saivaren* yhteyteen, ja todennäköisempää kuin se, että tsuvassin murmelia tarkoittava sana on suomen *hiiren* kanssa missään tekemisissä. Mutta tietysti on pidettävä mahdollisena myös sitä, että saamen *šnjierrá* on äänteellisesti motivoitu sana, joka on yhteydessä muun muassa kimittämistä ja kirskumista merkitsevään verbiin *šnjirgut, šnjirrat*.

Jäljellä on näistä pienimpiin eläimiin viittaavista sanoista kaksi, joilla on edustuksensa suomessa. Ne muodostavat yhdessä vastapoolin lähes kaikelle tähän asti sanotulle, sillä ne ovat perussanoja, eivät johdoksia, ja niissä ei ole todettavissa mitään äänteellistä variaatiota tai poikkeuksellista äännekehitystä. Nämä ovat *koi* ja *tái*. Ekspressiivisyyteen niissä viittaa ainoastaan se, että ne ovat toistensa riimisanoja, olleet sitä jo suomalais-ugrilaisessa kantakielessä. Ne ovat toisin sanoen toisiinsa ainakin minimaalisessa perheyhtäläisyys-suhteessa. Miksi nämä sanat ovat säilyneet kaikelta affektin vaikutukselta, vaikka niiden semantiikka selvästi antaisi olettaa päinvastaista? Voiko kyseessä olla vain äänneasu, joka jostain syystä taitavasti vastustaa affektin aiheuttamia epäsäännöllisiä äännekehityksiä? Muuta yhteistähän näillä sanoilla ei varsinaisesti ole. Kolmas suomalais-ugrilaisesta kantakielestä kutakuinkin muuttumattomana säilynyt affektisen eläimen nimi noudattaa pitkälti samaa äännerakennetta ja rekonstruktioitasolla onkin näiden kahden sanan riimisana eli saman perheyhtäläisyysketjun jäsen: *kyy*, jonka rekonstruktio on UEW:n rekonstruktiojärjestelmän mukaisesti **küje*. Sekin on suomeen tultaessa säilyttänyt muun paitsi vartalokonsonantinsa. Ei ole tapahtunut äännevaihtelua eikä derivaatiota.

LOPUKSI

Vanhimmissa eläinten nimityksissä affekti näkyy siis alussa kuvatuin tavoin. Ensinnäkin se näkyy sanankieltoina, jotka johtavat sanojen tiheään vaihtumiseen ja näkyvät siten isojen eläinten ja etenkin saalis- ja toteemieläinten nimitysten suhteellisena vähäisyytenä kantakielen rekonstruktioissa. Toiseksi affekti näkyy runsaana äänteellisenä variaationa pienten eläinten nimityksissä ja osin vaikeastikin todettavissa ja todennettavissa olevina etymologisina rinnastuksina, kuten parhaiten osoittavat erityisesti saamen *saivaren* (*čivrrus*), sisiliskon (*deaččalakkis*) ja hiiren (*šnjierrá*) nimitykset. Ekspressiivisanastolle ominaisen perheyhtäläisyyden perusteella voidaan yhdistää keskenään koko joukko

pienimpien eläinten nimityksiä vanhimpien kantakielten tasolla. Affekti näkyy edelleen myös johdosten suosimisena kantasanan sijaan: *siili, hiiri, poro, permu, saivar, sonsar, kusiainen, lesiäinen, sisilisko*. Johdoksia on näkyvissä jo kantakielen tasolla, ja sen lisäksi on useille kielille yhteisiä nuoremmilta näyttäviä johdoksia ja runsaasti aivan nuoria, vain yhdessä kielessä esiintyviä johdoksia sinänsä vanhoista vartaloaineksista. Kaikesta tästä säännönmukaisesta epäsäännöllisyydestä säännöllisen poikkeuksen muodostavat *j*-vartaloiset perussanat *kyy, koi* ja *täi*. Niiden alkuperäistä vartalorakennetta lienee pidettävä yhtenä semmoisenaan jo riittävän affektin tarjoavana sanamuottina. Samaan sanamuottiin kuuluu nominien joukosta vielä kaksi rasvan nimitystä, jotka itse asiassa saattavat olla hyvinkin esimerkkejä positiivisesta affektista: *kuu* ja *voi*.

LÄHTEET

- ALATALO, SANI 2004: *Uralilais-altailaisista sanarinnastuksista etymologisessa kirjallisuudessa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos.
- FUV = COLLINDER, BJÖRN 1955: *Fenno-Ugric vocabulary: An etymological dictionary of the Uralic languages*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- JANHUNEN, JUHA 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. — *Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja* 77 s. 219–274.
- JARVA, VESA 2003: *Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylä Studies in Humanities 5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- HINTON, L. – NICHOLS, J. – OHALA, J. (toim.) 1994: *Sound symbolism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HÄKKINEN, KAISA 1990: *Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa*. Tietolipas 117. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2001: Prehistoric Finno-Ugric culture in the light of historical lexicology. – Christian Carpelan, Asko Parpola & Petteri Koskikallio (toim.), *Early contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and archeological considerations* s. 169–186. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 242. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KALLIO, PETRI 2006: Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. – *Virittäjä* 110 s. 2–25.
- KOIVULEHTO, JORMA 1983: Suomalaisten maahanmuutto indoeurooppalaisten lainasanojen valossa. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja* 78 s. 107–132.
- KOSKI, MAUNO 1983: *Värien nimitykset suomessa ja lähisukukielissä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 391. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA[-LIISA] 1975: Kurnaali on kummallista. – *Virittäjä* 79 s. 267–278.
- 1987: *Suomen verbikantaiset in : ime -johdokset*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 469. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1988: Mallien osuudesta sanojen johtamisessa. – *Virittäjä* 92 s. 230–237.
- MIKONE, EVE 2002: *Deskriptiiviset sanat. Määritelmät, muoto ja merkitys*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NIKKILÄ, OSMO 1998: *Nop-ea → nop-sa, sel-keä → sel-vä*. Suffiksinvaihto ja suomen sanojen etymologointi. – Urho Määttä & Klaus Laalo (toim.), *Kirjoituksia muoto- ja*

- merkitysopista* s. 77–101. *Folia Fennistica & Linguistica* 21. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- NIRVI, R. E. 1944: *Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä; riista- ja kotieläintalous*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 223. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2001: *Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 817. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAARIKIVI, JANNE 2006: Vanhoja etymologioita uusissa kansissa. – *Virittäjä* 110 s. 111–123.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja I–IV*. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1955–1978.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3*. Päätoim. Erkki Itkonen & Ulla-Maija Kulonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1992–2000.
- UEW = *Uralisches etymologisches Wörterbuch. Band 1. Uralische und finnisch-ugrische Schicht*. Herausgegeben von Károly Rédei unter mitarbeit von Marianne Bakró-Nagy et al. Budapest: Akadémiai Kiadó 1988.

ANIMALS AND AFFECTIVITY
— ETYMOLOGICAL OBSERVATIONS

The article examines the oldest names for animals in the Finno-Ugrian languages and the etymology of these names, focusing particularly on indications of emotional attitudes, or affectivity, in relation to animal naming.

The taboos associated with large animals, especially predators, commonly lead to the entire name being replaced by a periphrastic expression. Names of large animals have therefore been poorly preserved in Finno-Ugrian languages, and only very few of them have been restored to their proto-language form.

Typical of the names given to small animals has been the increase in their expressiveness, whereby the names are retained unchanged but there is a considerable amount of phonological variation. At the proto-language level, the names of small animals indicate family similarities typical of expressive words. Indeed, the same phonological mould is shown to be represented by no less than six separate names of small animals reconstructed in the proto-language (*čonča* ~ *čoča* ‘flea’, *kunčə* ~ *kučə* ‘parasitic worm’, *kuńćə* ~ *kućə* ‘ant’, *lənćə* ‘fly, horsefly’, *omča* ‘insect, beetle’, *səŋćə(-lə)* ~ *səčə(-lə)* ‘lizard’). Many other early names of small animals have become phonologically differentiated from each other in various ways, involving typical means of expressive word formation: variation in vowel use, richness of derivation and the suffix substitution associated with it.

The emergence of certain parallels also justifies the Saami word for mouse being combined with the Finno-Ugrian *hiiri* word family. The Saami word has generally been omitted from the word family on phonological grounds. ■

Kirjoittajan yhteystiedot (address):

Suomalais-ugrilainen laitos

Franzéninkatu 13 (PL 25)

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *ulla-maija.kulonen@helsinki.fi*